

Коста Милутиновић

УЈЕДИЊЕНА ОМЛАДИНА СРПСКА У ДАЛМАЦИЈИ И БОКИ КОТОРСКОЈ

I. — Покушај формирања „славенске Аустрије“

Порази аустријских армија у рату против Француске и Пирењемонта (1859) имали су крупних политичких последица. Послије катастрофе код Солферина (24. VI 1859) цару Фрањи Јосифу постало је јасно да је Бахов асполутизам дотрајао. Он је замјењен провизоријумом Антона фон Шмерлинга (1860—1865). Асполутизам пада, али остаје централизам, који је изазвао незадовољство у свим земљама и покрајинама многонационалне Хабсбуршке Монархије, а нарочито у славенским покрајинама. Шмерлингов провизоријум био је већ потпуно дотрајао и није имао више основних услова за даљи опстанак.

Послије Шмерлинговог пада дошао је на државно кормило гроф Рихард Белкреди (1865—1867). Иако је припадао високом чешком племству, Белкреди се није одрицао свога славенског поријекла — као већина тадашњих чешких политичара — него је настојао да централистичку Аустрију преобрази у федерацију аустријских земаља и покрајина, у којој би и славенски народи дошли до изражаја: до својих федералних јединица и националних територија са широким унутрашњим аутономијама.

Дошавши на владу непосредно послије централисте Шмерлинга, Белкреди је са својим широким федералистичким програмом изазвао велике наде код свих славенских народа у оквиру Хабсбуршке Монархије, који су очекивали да ће послије пада централизма доћи до промјене читавог политичког система и до

далекосежних државноправних реформи, дакако на федералистичким основама. Прваци Народне странке у Хрватској полагали су велике наде у Белкредија, исто тако као и народњаци у Далмацији. Они су се одмах обратили бискупу Јосипу Јурју Штросмајеру с молбом да похита у Беч и да код новог канцелара Белкредија издејствује сједињење Далмације са Хрватском. У истом смислу писали су му и Мато Мразовић, један од његових најближих политичких сарадника у Загребу, и далматински народни заступници у Бечком парламенту. Али, Штросмајер није одговорио директно ни Мразовићу ни далматинским првацима, него преко Фрање Рачкога, у једном недатираном писму, које Фредо Шишић с разлогом ставља у другу половину 1865. У том писму Штросмајер му преко Рачкога поручује:

„Ја не могу у Беч, јер би и свој и народа нашега положај горим учинио, а Далматинцем не би било поможено особним мојим упливом, јербо је њихова ствар у садањим околностима скроз и скроз ‚начелна‘ и по свој прилици дубље лежи, него да би јој икаква особа помоћи могла. Мислим да је тако очевидно, да би Белкреди имао на боље обратити ствари далматинске, па будућ то не чини — или виши неки уплив то му пријечи“.¹

Међутим, иако овога пута није отпутовао у Беч, да лично говори са канцеларом Белкредијем о припадности Далмације, Штросмајер је то учинио другим путем. У истом цитираном писму, сасвим на крају, он јавља Рачком: „Ја сам Белкредију двапут врло енергично писао“.² Али, није добио одговора на своја писма, нити је дошло до планираног сједињења. С промјеном режима у Бечу прилике у Далмацији нису се поправиле: државни апарат, с намјесником генералом Лазаром Мамулом на челу, остао је исти. Уколико су се приближавали опћински избори, утолико је терор постајао све неподношљивији. Иван Данило, уредник задарског *Narodnog lista*, органа Народне странке, писао је 25. VIII 1865. Штросмајеру између осталог: „Али се овдје находимо у великој невољи с нових догађаја при опћинских избора (...). Ако још остану садашње паше и кадије, Бог сам може знати што ће од нас бити...“³ Већ после неколико дана, 29. VIII 1865, Иван Данило се поново обраћа Штросмајеру, јављао му о новим прогонима и крвавим догађајима у Книну и Дрнишу, и моли га да интервенише код Белкредија.⁴ Штросмајер се и овога пута одазвао вапају из Задра и обратио се поново Белкредију, писмом од 17. IX 1865, у коме га је молио да нареди да се престане са терором у Далмацији, да се пусте на слободу

¹ *Korespondencija Rački — Štrosmajer*, I, уредио Ф. Шишић, Загреб 1928, 397.

² *Ibid.* 397.

³ *Arhiv Đakovačke biskupije u Đakovu, Štrosmajer — facikl XXXV*

⁴ *Ibid.* XXXV.

невино окривљени и позатварани „политички кривци“ и да се тамо успоставе нормалне прилике.⁵

Руководство Народне странке послало је из Задра у Беч посебну депутацију на челу са Костом Војновићем, народним заступником Далматинског сабора. Белкреди је депутацију добро примио и обећао испуњење њених оправданих захтјева. У свом писму, датираном у Бечу 23. IX 1865, К. Војновић је јавио Штросмајеру: „Белкреду смо причали успомене о свим нашим догађајима од 1861 (...) Ви познате наклоност Белкредову, која ће, ја мислим, хисторичка постанути (...) Пошто сам му изговорио све, отворио све наше ране, тако просто како би био Вамн...“⁶ Послије Белкредија К. Војновић је посјетио бана Ивана Мажуранића. У свом писму он јавља Штросмајеру и ове појединости:

„Био сам у Мажуранића (...) Примио ме добро и говорио му добру једну уру. Све сам му изложио наше ране и рекао му, да наша велика болест јест видјети да хрватска влада у ничему није нам помогла. Знам да је Мажуранић говорио с Белкредом и препоручио нас је (...) Мажуранић ми је казао да је сједињење пуно далеко, да овиси од рјешења одношаја државноправних Угарске с Хрватском, и Хрватске с Босном...“⁷

II. — Прва српска омладинска дружина у Далмацији

За вријеме Белкредијеве владе полицијска стега је нешто попустила и почело се слободније дисати. Дозволило се формирање Уједињене омладине српске сазивање прве омладинске скупштине 1866. О овом покрету постоји већ богата хисторијска литература, одржавани су научни скупови, вођене оштре дискусије и публикован је посебан зборник хисторијских текстова.⁸ Али, у основној карактеристици читавога покрета остала су отворена многа фундаментална питања са супротним оцјенама. Међу члановима и сарадницима покрета било је људи са различитим политичким погледима; највећи број били су православни Срби, али је било и Срба католика.

Први иницијатор, организатор и носилац покрета у Далмацији био је Бокелј Лазар Томановић.⁹ О његовој улози мишљења

⁵ *Ibid.* XXXIX.

⁶ *Ibid.* XXVII.

⁷ *Ibid.* XXVII.

⁸ *Уједињена омладина српска*, зборник радова, уредио Ж. Милисавец, Нови Сад 1968. У овом зборнику учешће Далмације, Дубровника и Боке Которске у Омладинском покрету уопће није обрађено, а њени иницијалори, организатори и носиоци се и не спомињу.

⁹ Лазар Томановић (Лепетане, 30. III 1845 — Херцег-Нови, 2. XI 1932), гимназију учио у Задру и Новом Саду, а докторат права положио у Грацу; био је уредник *Гласа Црногорца*, *Нове Зете* и *Грлице*; секретар

су међу хисторичарима подјељена, чак дијаметрално супротна. Према једној оцјени, Томановић је био „великосрпски националиста“.¹⁰ Међутим, његова је личност много сложенија. Чињеница је да је баш он први дошао на идју да заинтересује за Омладину не само далматинске Србе него и Хрвате јужнословенске оријентације и да, на тај начин, прошири омладинску дјелатност и удари јој шири, опћејужнословенски карактер. У својим успоменама Томановић је изнио ову карактеристичну епизоду:

„Кад сам почео купити по приморју чланове Српске Уједињене Омладине, пошао сам код дра Миха Клаића, најугледнијег првака Народне странке. Он се одма радо уписао и чланарину ми дао, па ме упитао, јесам ли гледао Милетићеву слику. Кад сам му нијечно одговорио, дигао се иза писаћег стола, изнад ког висаше она велика слика Благовештенског Сабора, па ми на њој показа Милетића и Суботића“.¹¹

Став руководства Народне странке према Омладинском покрету у Далмацији није био јединствен. Док је Миха Клаић заузео позитиван став, Миховил Павлиновић је одмах од почетка са негодовањем посматрао активност Омладине у Далмацији. То се јасно види, између осталог, и из овога карактеристичног детаља. Иван Данило је, 13. VII 1867, писао Павлиновићу и препоручио му, у име групе задарских народњака, да се Ловро Матић пошаље у Београд на другу скупштину Уједињене омладине српске, заказану за 6. VIII 1867.¹² Међутим, Павлиновић се није сложио с овим прједлогом и Далмацију нико није представљао на овој значајној јужнословенској омладинској манифестацији.¹³

Прва база Омладинског покрета у Далмацији био је Задар. Ту се школовао извјестан број српских ђака из приморских крајева у Гимназији и Богословији, у којој су имали и свој интернат, библиотеку и читаоницу. Према истраживањима Јована Скерлића: „Питомци српског православног Семеништа и гимназиста у Задру оснивају, још 1866, задругу за вежбање у књижевном раду и издају рукописан књижевни лист *Првенац*, који је

Сената Црне Горе, предсједник Великог суда (1903—1907), предсједник црногорске владе, министар правде и спољних послова (1907—1912). Поред политике и публицистике, бавио се књижевном, културном и политичком историјом. Сарађивао је у многим југословенским и страним листовима и часописима.

¹⁰ N. Stančić, *Program Mihovila Pavlinovića iz g. 1869, Historijski zbornik, Zagreb XXIII — XXIV, 1970 — 1971, 125—128.*

¹¹ Л. Томановић, *Милетићев утицај на Приморју, Летопис Матице српске, 308, 1926, 103—106.*

¹² A. Palavršić — B. Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića, Split 1962, 69.*

¹³ Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност, 144.*

излазио сваких петнаест дана¹⁴. Међутим, према истраживању ма Душана Берића: „У ствари, друштво је основано годину дана прије, јер је први број рукописног листа изашао већ 7. децембра 1865, под насловом *Првенац — лист за упражњеније*“¹⁵. Тачан је Берићев податак о датуму изласка првога броја *Првенца*, али је исто тако исправан и Скерлићев податак да је дружина основана тек 1866. Наиме, први број листа је изашао пет месеци прије него што су оснивачи поднијели на одобрење правила или — како се онда говорило — *Устав*. Сачувана је оригинална молба са својеручним потписима оснивача, датирана у Задру 17. IV 1866.¹⁶ Уз молбу Томановић и другови приложили су и свој нацрт правила под насловом *Устав о издавању листа „Првенца“ од стране друштва сјеменичког*. Нацрт је садржавао 18 тачака. Молба са приложеним нацртом *Устава* достављена је епископу Стефану Кнежевићу преко ректора Богословије Исаија Олујића. Кнежевић није био задовољан поднесеним нацртом и ставио је у дужност Олујићу да га прошири и допуни са још неколико тачака. У Ђачком нацрту *Устава* посебно је интересантна десета тачка: „Уредништво има се држати старог српског правописа“ Ова тачка је унесена на основу захтјева епископа Кнежевића, који је — као безмало сви српски архијереји у Хабзбуршкој Монархији — био присталица старог правописа у духу већ превазиђених традиција из Стратимировићевог доба. У којој је мјери Кнежевић био претјерано строг и неповјерљив према Ђачкој омладини јасно показују накнадно унесене тачке, од којих је нарочито карактеристична ова о цензури: „Сваки пут, кад се лист зготови, помоћник дужан је однијети га и поднијети на прочитање најприје Г. Епископу, а послѣје осталима којима је то право удјелено“¹⁷.

Епископ Кнежевић је очекивао да ће *Првенац* бити првенствено богословски лист са теолошким текстовима, подесним и приступачним за питомце његовог Сјеменишта, у коме се школују будући свјештеници и калуђери. Међутим, испало је сасвим другачије: уредници и најврједнији сарадници *Првенца* били су већином гимназисти, и они му нису ударили клерикални него грађански, слободумни и демократски печат. Лазар Томановић је саставио правила, водио разговоре са ректором Богословије и побринуо се највише око одобравања правила и легализовања рада дружине.

Када је Скерлић писао своју познату монографију о Омладинском покрету успио је доћи до врло оскудних података о оснивању прве омладинске дружине у Далмацији. Од самога листа

¹⁴ Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, 103.

¹⁵ D. Berić, *Iz književne prošlosti Dalmacije, Split*, 1956, 113.

¹⁶ *Historijski arhiv Zadar*, списи далм. православне епархије, св. 92, бр. 40/1866. Молбу је потписало 13 ђака.

¹⁷ *Ibid.* op. cit. св. 92, бр. 40/1866.

Скерлић очевидно није имао у рукама ни један број. Тек пола вијека послије појаве Скерлићеве књиге пошло је за руком Душану Берићу да пронађе *Првенац*, једини сачувани комплет, за којим се годинама трагало. Главна карактеристика *Првенца* за све вријеме његовог излажења носи широко јужнословенско обиљежје. У том погледу врло су карактеристичне родољубиве пјесме Теодора (Божидара) Новаковића, тадашњег задарског богослова и једнога од сарадника *Првенца*, а каснијег дугогодишњег свјештеника у Книнском Пољу, у коме је некада Доситеј учитељевао.¹⁸ У којој је мјери *Првенац* био далек од православног клерикализма можда најрјечитије показује чињеница да лист није доносио никакве славопојке ни епископу Кнежевићу, ни ректору Богословије, ни члановима Козисторије, али је зато објавио на видном мјесту пјесму посвећену *Господину Др. Ловри Монти, заступнику на Сабору Далматинском и новом Начелнику Книнске обћине*.¹⁹ Монти је био један од најнапреднијих народних препородитеља Далмације, досљедни поборник јужнословенске мисли и одлучан противник клерикализма и реакције. У пјесми се одушевљеним стиховима поздравља Монтијева изборна побједа.²⁰

Од свих омладинских дружина из Далмације задарска је прва приступила Уједињеној омладини српској, али у архиви главног омладинског одбора у Новом Саду није сачуван ни један допис управе *Првенца* из 1866. и 1867. Први сачувани допис из Задра носи датум 16. III 1868. То је, у ствари, одговор на позив главног одбора да се по Далмацији организује прикупљање прилога за омладински фонд, да се врши уписивање чланова, и да се растурају омладинска издања.²¹

Задарски *Narodni list* заузео је у почетку афирмативан став према Омладинском покрету. Нарочито је био запажен један значајан уводник, у коме се са признањем указује на примјер Уједињене омладине српске.²² Одмах из овога уводника објављене су *Odluke Ujedinjene omladine srpske*, међу којима су се налазиле и ове значајне јужнословенске декларације: „Браћа Хрвати као и Срби могу учествовати у српској омладини“. — „Младо Србство сматра себе као члана омладине свију Славена, а нарочито као члана Јужних Славена“. Већ послије неколико дана објављен је *Pozdrav od Godišnjeg odbora Ujedinjene omladine srbske svima omladiiskim zadrugama, članovima i*

¹⁸ *Првенац*, бр. 5 и 14, 1866.

¹⁹ Ловро Монти (Книн, 1835 — Книн, 1898), иако католик италијанског порјекла и васпитаник италијанске културе, доктор права Падовског универзитета, биран је неколико пута од српских бирача за градског начелника Книна и за народног заступника Далматинског сабора и Аустријског парламента.

²⁰ *Првенац*, бр. 1, 1866.

²¹ Ручописно одељење Матице српске у Новом Саду инв. бр. 11. 357.

²² *Prilog uz Narodni list*, бр. 26, 1868.

prijateljima, са потписима предсједника Антонија Хаџића и секретара Гиге Гершића.²³ Овакав став задарског листа поздрављен је не само од чланова *Првенца* него и од сарадника и симпатизера Омладинског покрета широм Далмације.²⁴ Дјелатност задарског *Првенца* била је врло запажена и имала је снажнога одјека. У архиви Главнога одбора Уједињене омладине српске има аутентичних докумената о томе да су чланови ове омладинске дружине развили широку и плодну активност. Лазар Томановић и другови јављају (14. IV 1868) да су прикупили 108 форинти прилога за Омладински фонд и да им је приступила „лијепа китица чланова омладинских...“²⁵ Многострука активност управе и чланова *Првенца* не само у Задру него и у другим градовима Далмације посебно је истакнута у извјештају Главног омладинског одбора, поднесеном годишњој скупштини.

III. — Омладински покрет у Боки

Омладински покрет заталасао је 60-тих година и Боку Которску. Већ 1868, основано је у Рисну *Друштво Истока* са задатком „подпомагати народну књижевност и распостирати просвету у духу народном“. Исте године основано је у Котору омладинско друштво *Јединство*, у коме је, поред Срба, било и Хрвата. О раду ових дружина не зна се много. У архиву Уједињене омладине српске има мало сачуваних докумената. Главни иницијатор и организатор омладинске активности у Боки био је млади пјесник Ристо Милић.²⁶ Он је заинтересовао знатан број бокелјских омладинаца и уписао их у чланство Омладине, ширио и растурао омладинска издања, припремао и организовао културне приредбе. О постигнутим резултатима извјештавао је Главни одбор, о чему говоре његова писма у омладинском архиву.²⁷ Бокелјски устанак (1869) прекинуо је за неко вријеме ову лијепу започету активност. Тек почетком 1870. запажају се први знаци обновљене омладинске дјелатности у Боки. Ристо Милић преко штампе позива „милу браћу“ и „врле Српкиње“ да се пријаве на његову прву збирку пјесама *Србобранке*.²⁸ Због велике

²³ *Ibid.* бр. 28, 1868.

²⁴ Задарски дописник *Заставе* (28. III 1868) одао је посебно признање таквом писању.

²⁵ Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 11, 339.

²⁶ У Архиву Валтазара Боггишића у Цавтату сачуван је велики број Милићевих писама, из којих се види да му је он годинама набављао старе и рјетке књиге и часописе, бакрорезе, гравире, географске карте и друге старине, које се и данас чувају у Боггишићевом музеју, заједно са његовом библиотеком.

²⁷ К. Милутиновић, *Црна Гора и Приморје у Омладинском покрету, Историјски записи*, IX, Цетиње 1953, 1—46.

²⁸ *Застава*, 1. II 1870.

популарности Бокеља последије устанка, *Србобранке* су наишле на добар пријем код читалачке публике и изван Боке.

Покретање *Младе Србадије*, органа Уједињене омладине српске, снажно је одјекнуло у свима јужнословенским покрајинама, па и у Боки. Из ових крајева јавио се знатан број сарадника, повјереника и претплатника. Сем тога, уредништво је слало од сваке свеске извјестан број примјерака бесплатно у све оне крајеве који су били национално угрожени туђинском пропагандом, као и у оне који су економски неразвијени. Тако је, између осталог, извјестан број примјерака слат и у Котор, на адресу Ристе Милића. Искрено обрадован, Милић се, писмом од 17. X 1870, захвалио уреднику *Младе Србадије*, извјештавајући га гдје је и преко кога растурио послате примјерке и ко су му повјереници у појединим мјестима.²⁹ Из Боке Которске јавио се идуће године још један активан омладинац, Јово Накићеновић, секретар Општине у Херцег-Новом, који је убрзо постао други стуб Омладинског покрета у Боки,³⁰ поред Ристе Милића, који је и даље остао активан. Сем тога, Накићеновић је истовремено био и дописник *Заставе*, у којој је објавио низ дописа из Боке.

Велика је штета што у архиву Уједињене омладине српске у Новом Саду није сачуван списак свих чланова, сарадника и повјереника у појединим мјестима Боке и Далмације. Према записницима са омладинских скупштина и сједница Главног одбора, као и по дјелимично сачуваној преписци, омладински повјереници били су: у Котору Ристо Милић, Нико Стефановић и Шпиро Огњеновић; у Херцег-Новом Јово Накићеновић и Јефто Гојковић; у Рисну Митар Бјеладиновић; у Будви Илија Рачета; у Дубровнику конте Јозо Бона и професор Луко Зоре; у Шибенику Илија и Глиша Скочић; у Книну Александар Катић; у Опузену Никола Јакшић; у Обровцу Владимир Симић; у Задру Лазар Томановић и Ђиро Жежељ. Од ових ће шесторица бити бирани за народне заступнике, а тројица за предсједнике општине. Вјероватно је било повјереника и у Бенковцу, Кистању, Ђеврскама, Дрнишу и Скрадину, али о њима нема података. Међу поздравним телеграмима појединим омладинским скупштинама био је знатан број из Далмације и Боке, али се не може утврдити да ли су потписници били повјереници или само чланови Омладине. Исто тако нема података о броју чланова у појединим мјестима.

Од Далматинаца, који су узели учешћа у покрету Уједињене омладине српске, најзначајнији је, без сумње, Валтазар Бо-

²⁹ Ручкописно одељење Матице српске, инв. бр. 28. 747.

³⁰ Ibid. инв. бр. 11. 401.

гишић.³¹ У раној младости на његово интелектуално формирање највише је утјецао круг дубровачких илираца, који се окупљао око браће Ника и Меда Пуцића, еминентних представника високих културних традиција старог Дубровника. За вријеме Богишићевог службовања у Бечу (1863—1868) на тамошњим факултетима школовали су се многи студенти из разних славенских земаља. Они према националном принципу оснивају и своје бачке дружине. У јесен 1867, долази до фузије хрватске дружине *Velevit* и српске *Zore*. Архивска истраживања потврдила су да је до фузије дошло првенствено залагањем Валтазара Богишића.³² Сачуван је у његовом архиву у Цавтату један драгоцен документ, говор одржан на заједничкој скупштини *Zore* и *Velevita*, на којој је донесена одлука о фузији ових дружина. Скупштини је предјседавао сам Богишић и он је, на крају свога говора, прогласио фузију.³³

Богишић је на истој скупштини изразио не само своју него и опћу жељу свих присутних да се изврши фузија и са словеначком дружином *Savom*.³⁴ Међутим, до фузије са *Savom* није дошло. Вјероватно из два разлога: прво, због разлике у језику између српског и словеначког; друго, због тога што је не само међу старијом генерацијом него и међу једним дјелом омладине још увијек био јак утјецај клера и конзервативне буржоазije, тако да нове, прогресивне снаге, које су прижељкивале зближење са хрватском и српском омладином, у тадашњим условима нису могле доћи до изражаја и прокрчити пут ка широј јужно-славенској заједници.

IV. — Народна странка Хрвата и Срба у Далмацији и Боки

Послије пада Баховог апсолутизма, у току прве фазе уставне ере у Хабсбуршкој Монархији, у Далмацији су се формира-

³¹ Валтазар Богишић (Цавтат, 7. XII 1834 — Ријека, 24. IV 1908) потиче из трговачке породице, порјеклом из Конавала, гимназију учио и матурирао у Венецији, студирао правне науке, филозофију, историју и славистику у Бечу, Берлину, Паризу, Минхену и Гисену, гдје је положио докторат из историјских наука, док је у Бечу постигао докторат из правних наука. Био је библиотекар Славенског одјељења Дворске Библиотеке у Бечу, главни школски надзорник у Темишвару и Новом Саду, професор Правног факултета у Одеси, министар правде у Црној Гори и, најзад, приватни научник у Паризу. Био је члан Српске академије наука, Југославенске академије знаности и умјетности, Матице српске, Етнографског друштва у Москви, Француског института у Паризу итд. Његове студије и расправе публиковане су у многим југославенским и страним научним едицијама. Библиографија његових важнијих научних радова објављена је у *Spomenici Valtazara Bogišića* (Dubrovnik 1939).

³² Н. С. Мартиновић, *Валтазар Богишић и Уједињена омладина српска, Зборник Матице српске*, IX, 1954, 26—44.

³³ Архив В. Богишића, Цавтат, Б II 10.

³⁴ *Ibid.*

ле двије политичке странке: аутономашка, која је представљала владајуће класе, с једне стране, и Народна странка, која је заступала интересе народних маса, с друге стране. Прва је тражила аутономију Далмације, с доминацијом италијанског као службеног језика, у оквиру Аустрије; друга је захтјевала сједињење Далмације са Хрватском и Славонијом, са употребом народног језика, у оквиру Угарске. Народна странка у току 60-тих година представљала је јединствен фронт свих свјесних народних маса Хрвата и Срба у борби против туђинског угњетавања и економске експлоатације. Пред овом једнодушношћу и хомогеношћу народних маса Хрвата и Срба аутономашки стајали су немоћни и беспомоћни. Зато су покушали да минирају и разоре то јединство наших народа на обалама Јадрана, вјештачки изазвати националне и вјерске супротности између Хрвата и Срба, католика и православних, подстаћи и распирити националистичке анимозности и шовинистичке страсти.³⁵

Војвођански лист *Напредак*, који је излазио за вријеме револуције 1848—1849, под уредништвом Данила Медаковића и уз сарадњу Светозара Милетића, са широким демократским, јужнословенским програмом, појавио се 1863. поново, али сада са другим одређењем и потпуно измјењеном физиономијом. Орган једне малене групе војвођанских клерикалаца и конзервативаца, овај нови лист *Напредак* повезао се са групом православних клерикалаца у Далмацији, окупљеном око далматинског владике Стефана Кнежевића, који је напустио Народну странку и одметнуо се у владиновце (1863). Као што је *Србски дневник* све до покретања *Narodnog lista* био, поред загребачког *Rozoga* незваничан орган и далматинских народњака, тако је сада новосадски *Напредак* постао незванично гласило и далматинских православних клерикалаца. Упоредо са фронтом народне борбе на једној страни, формирао се и фронт реакционарних елемената на другој страни. Док је новосадски *Српски дневник* (1852—1864) имао за дописнике из Далмације искључиво нардоњаке, дотле је новосадски *Напредак* имао клерикалце. Према свему судећи, анонимни дописник *Напетка* „из окружија задарског“ био је поп Љубо Вујновић, професор задарске православне Богословије, иначе пријатељ и једномишљеник владике Кнежевића.³⁶ Нетрпељив према свему ономе што није православно, Вујновић је ишао дотле у своме религиозном фанатизму да је покушавао да брани и фанариотске владике у православним епископијама на територији европске Турске.³⁷ Штавише, Вујновић је био једини, који се усудио не само да јавно брани фанариотске вла-

³⁵ V. Kisić, *Listajući stare godišnjake...*, Narodni list, jubilarni broj, Zadar, 1. III 1912.

³⁶ *Још један поглед на православно епархију далматинску и њезиног г. дијецезана*, Застава 9. III 1869.

³⁷ *Напредак*, Нови Сад, 4. VII 1863.

дике, него и да напада на чланкописце и дописнике *Српског дневника*, који су с разлогом осуђивали фанариотску корупцију.³⁸ Православни клерикалци у Далмацији покушавали су да унесу раздор у редове присталица Народне странке и да вјештачки изазову сукоб између Хрвата и Срба. Тако, на примјер, један анонимни дописник из Далмације, вјероватно опет неко из околине владике Кнежевића, тврдио је (дакако, без навођења броја и датума и без цитирања самога текста) да је задарски *Nazionale* (*Narodni list*) тобоже донио чланак у коме „савјетује Србље да се бајаги слоге ради одрекну свог народног имена, а на његово мјесто загрле хрватско“.³⁹

У борби за сједињење Далмације са Хрватском далматински Срби иступали су солидарно са Хрватима с изузетком малене групе клерикалаца око владике Кнежевића. Тако, на примјер, анонимни дописник *Напретка* „из окружија задарског“, по свој прилици опет поп Љубо Вујновић, у посебном допису изражавао се формално за сједињење, али с извјесним прикривеним антијужнославенским оградама и резервама.⁴⁰ Задарски православни клерикалац проналазио је шовинисте само на хрватској страни, а међу Србима их није видио, иако је шовиниста било на објема странама. Али, у ово доба тон и правац народној политици нису давали шовинисти него прави родољуби, јужнославенски оријентисани елементи и код Хрвата и код Срба.

У току прве фазе Народног препорода Свеучилиште у Загребу још није било основано, тако да су млади хрватски и српски интелектуалци из Далмације одлазили на стране универзитете, већином у Италију. Међутим, православни клерикалци препоручивали су младим приморским Србима — Беч.⁴¹ Православним клерикалцима не само из Далмације, него и из осталих земаља Хабсбуршке Монархије, био је ћесарев Беч увијек ближи него Италија Ризорђимента, Мацинија и Гарибалдија.

Уочи заступничких избора за Далматински сабор, који су били заказани за 20, 25, и 30. VIII 1864, високи клер, и православни и католички — према добивеним директивама — заузимао је у подједнакој мјери изразито режимски став и отворено агитовао за владине кандидате. У Хисторијском архиву у Задру сачувано је изванредно карактеристично „окружно писаније“ владике Кнежевића од 1. VII 1864, упућено свећенству далматинске епископије уочи избора, у коме се, између осталог, сасвим јасно и децидирано каже:

„... парох је дужан непрестано своје парохијане подучавати, руководити, обавјештавати и одвраћати од превратних од-

³⁸ К. Милутиновић, Г. С. Раковски у Новом Саду 1856—1857, Зборник за друштвене науке Матице српске, 1958, 1—33.

³⁹ *Напредак*, 26. IX 1863.

⁴⁰ *Ibid.*, 26. XI 1863.

⁴¹ *Ibid.*, 17. XI 1864.

бора, који под именом Народне странке настоје прости народ у своју мрежу уловити употребљавајући сва средства ради постигнућа своје превратне цели као претње и обећавања. Опомињући Ми Наше епархијско свјештенство на небројена добра дјела од милостивог и правдољубивог нашег Императора и његове управе цркви и народу под нашу побожност стављену, препоручујемо да и свјештенство своје парохијане на то пажљиво упозори да благодарност своју изјаве, у чему је парохијско свјештенство дужно примјером предходити им...“⁴²

Уочи ових избора дошло је до склапања коалиције између народњака и либералних аутономаша (фракције сплитског градоначелника Антонија Бајамонтија) и до постављања заједничких кандидатских листа у једним изборним јединицама, а у другима до споразума да аутономаша гласају за народњачког кандидата, и обратно. Претпостављало се да због овог компромиса власти неће правити уобичајени притисак на бираче и да ће се број народњачких заступника повећати. Међутим, ова очекивања се нису испунила, било је и овога пута притиска власти на бираче (нарочито у сеоским опћинама), тако да је чак и задарски дописник новосадског *Напредка* морао признати да избори нису били слободни.⁴³ Поводом заједничког иступања народњака и либералних аутономаша на изборима, дописник *Напредка* покушавао је да објасни и оправда овај политички компромис између дојучерашњих противника. Међутим, дописник *Напредка* имао је исувише много илузија када је наивно вјеровао да се Бајамонти „неће дати лако уловити“.⁴⁴ Ток даљих догађаја показао је да су ова оптимистичка вјеровања била нереална: Бајамонти се поново дао „уловити“ од аутономаша и вратио се своје старом друштву, настављајући са некадашњом жестином борбу против сједињења Далмације са Хрватском.⁴⁵ Сарадња Бајамонтијеве фракције са заступницима Народне странке у Далматинском сабору била је само једна краткотрајна епизода, исто тако као и сарадња православних клерикалаца са народњацима 1861. Бајамонтијеви либерали и Кнежевићеви клерикалци зазирали су од тога да се било на који начин замјере бечкој владајућој класи. Међутим, Народна странка у првој фази Народног препорода, све до побједе на изборима 1870, није водила опортунистичку политику и заузимала је бескомпромисан опозициони став не само према аутономашкој већини у Далматинском сабору него и према самој бечкој влади.

⁴² Historijski arhiv Zadar, списи далм. православне епархије, „окружно писаније“ владике Кнежевића од 1. VII 1864, бр. 191, президијално.

⁴³ *Напредак*, 23. VIII 1864.

⁴⁴ *Ibid.* 24. IX 1864.

⁴⁵ J. Beroš, *Liberalni savez, Zadarska revija*, бр. 4—5, 1961.